

Groots en onbekommerd

Nico Keuning

Groots en onbekommerd

Leven en werk van Belcampo

Amsterdam · Antwerpen
Em. Querido's Uitgeverij BV
2024

De auteur ontving voor het schrijven van deze biografie subsidie van het Nederlands Letterenfonds en van de Stichting Jaap Harten Fonds.

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

JHF
Jaap Harten Fonds

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden te achterhalen. Aan hen die desondanks menen aanspraak te kunnen maken op enig recht, wordt verzocht contact op te nemen met Em. Querido's Uitgeverij BV, Weteringschans 259, 1017 XJ Amsterdam.

Copyright © 2024 Nico Keuning
Voor overname kunt u zich wenden tot Em. Querido's Uitgeverij BV,
Weteringschans 259, 1017 XJ Amsterdam.

Omslag Brigitte Slangen
Omslagbeeld Edith Visser
Foto auteur Bob Bronshoff

ISBN 978 90 214 6344 5 / NUR 321
www.querido.nl

‘De mensen trekken gewoonlijk de natuur in om eens lekker uit te blazen. Ik vond echter dat het leven in de natuur de normale toestand voor een mens behoort te zijn.’

– Konstantin Paustovski (*Onrustige jeugd*)

‘De burgers zitten gevangen op hun kantoren, in hun werkplaatsen, achter hun balies en toonbanken, in hun spreekkamers en in hun schoollokalen, ondergeschikt aan vier muren en pas vrij wanneer de zon weer ondergaat.’

– P.F. Thomése (*De weldoener*)

‘Ziet gij die schedel daar in ’t maanlicht blinken?

Toen ik nog leefde liet ik deze schedel zinken.

Het is mijn schedel wel, het moet mijn schedel wezen:

Toen ik nog leefde zat ik veel te veel te lezen.’

– Reinold Kuipers (Uit ‘Mijn schedel’)

Inhoud

Proloog 9

Deel I Geen jongen meer

- 1 Tussen kerken en boerderijen 21
- 2 Een omineuze diagnose 30
- 3 Gods schoone sterrenhemel 36
- 4 Een nieuw perspectief 43
- 5 Nogal veel gewandeld 54
- 6 Vrijheidaanbidder 62

Deel II All round teekenaar

- 1 Van de Helmersbuurt naar de Poort 75
- 2 Het absurdistisch model 86
- 3 Artistieke neigingen 98
- 4 Rondreizend kunstenaar 113
- 5 In harmonie met het vergankelijke 122
- 6 Dit is pas leven 132

Deel III De schrijver verliefd

- 1 Rebelle tegen de normale maatschappij 145
- 2 Een klein burgermansinkomen 172
- 3 Geen enkel teken van angst 190
- 4 Als papa dokter wordt 203
- 5 Stille dag, heilige dag 215
- 6 Verdwenen huwelijkskoord 225

Deel IV Land van belofte

- 1 Vrij van conventie, dufheid en domheid 243
- 2 Een onverwachte explosie 257
- 3 Drager van welbehagen 275
- 4 Ik leef. En hoe! 290
- 5 Een meisje met artistiek haar 303
- 6 Het uur der bevrijding 319

Deel V Naar een hoger levensplan

- 1 Mieren op een tovertapijt 333
- 2 Het grote gebeuren 345
- 3 Onverbeterlijk jong 356
- 4 Het Blauwe Beestje 366
- 5 Een gelukzalige stemming 381
- 6 Hocus Pocus 396

Epiloog 405

Noten 413

Bibliografie 435

Verantwoording 439

Gebruikte literatuur 441

Personenregister 447

Proloog

Het is al lang geleden dat de trein Amsterdam-Berlijn een stop maakte in Rijssen. Ik moet nu overstappen in Deventer. De coupé van de sprinter is leeg. In de vierzitsruimte neem ik plaats op een stoel tegen het raam, waarin ik mijzelf weerspiegeld zie. Mijn evenbeeld roept de associatie op met de hoofdpersoon in Belcampo's verhaal 'Bekentenis', die iemand in de trein ziet zitten die sprekend op hem lijkt. Even later zit hij tegenover hem: 'Daar in de hoek, in achteloze, enigszins bekommerde houding, zat ik. [...] Ik keek mij aan en ik keek mij aan.' De hoofdpersoon is iemand zonder vaste betrekking, een vrijbouter, die voortdurend van baan wisselt. De ander is gemeenteontvanger in Hengelo, getrouwd en heeft twee kinderen. De mannen raken in gesprek. De hoofdpersoon verlangt naar een vrouw, terwijl de ambtenaar wil zwerven. Ze besluiten elk jaar van rol te ruilen. Met hun treffende gelijkens is er niemand die het merkt. Na een jaar hebben ze er weer genoeg van. De uitwisseling blijkt de formule voor hun geluk: de ontvanger doet zijn werk met meer plezier en de vrijbouter heeft ertoe bijgedragen dat 'het aantal kinderen ondertussen tot zes [is] gestegen'.

Terwijl in het uitzicht het landschap van weilanden, boerderijen, stallen en schuren voorbijglijdt, besef ik hoe typerend dit vroege verhaal van Belcampo is voor de man achter de schrijver, die vanaf zijn schooljaren voortdurend de balans zoekt tussen plicht en vrijheid, tussen een maatschappelijke functie en een leven als zwerver in de breedste zin van het woord, op zoek naar een geestelijk evenwicht. De rebelse vrijheidsdrang is hem (evenals zijn één jaar oudere broer Karel) aangeboren, genetisch overgedragen door de vader die zelfbewust voor een kleine notarispraktijk koos, in Rijssen.

Het is een zonnige dag in oktober. Door het roffelend geluid van

de boemeltrein, die vanaf Holten door een landelijke omgeving rijdt, heb ik het gevoel dat ik niet alleen in een ander deel van Nederland, maar tevens in een andere tijd terecht ben gekomen, de tijd waarin Belcampo, of toen nog Herman (Pieter) Schönfeld Wichers, opgroeide. Van dat tijdsbeeld is niets meer over als de trein stilstaat op station Rijssen, waar, op het negentiende-eeuwse stationsgebouw na, de nieuwbouw van overal het beeld bepaalt.

De man die midden op het perron staat is niet de gemeenteontvanger uit Hengelo, maar Max Arian, schoonzoon van Belcampo en oud-redacteur van *De Groene Amsterdammer*. Hij heeft een taxi genomen om mij op te halen om kennis te maken met Maartje Schönfeld Wichers, de dochter van de schrijver en oud-lerares Frans. Ze wonen in Amsterdam, maar verblijven een paar weken in hun huisje in het Rijssenseveld. ‘Het is niet het houten huisje van Herman,’ vertelt Arian als we vanaf het station Rijssen in lopen. ‘Dat is een paar jaar geleden door junks in brand gestoken.’ Er loopt een rechtszaak tegen de jongens. Op de plek van het houten hutje is inmiddels een stenen huisje gebouwd, met meer comfort.

In de Grotestraat wijst Max mij op het voormalige notarishuis, waar zich aan de achterkant een grote tuin bevond. Twee jaar geleden was hier nog de kledingzaak Street One gevestigd, nu staat het pand leeg. De dakkapel bestaat nog. ‘Van daaruit maakte Jaap Drupsteen foto’s voor de verfilming van “Het grote gebeuren”,’ zegt Max. ‘Het grote gebeuren’ is het bekendste verhaal van Belcampo over het Laatste Oordeel dat zich in deze stad van gelovigen voltrekt. ‘De gemeente Rijssen wilde destijds, in 1975, niet dat er gefilmd werd.’ De ironie en de mild-spottende toon in het verhaal ervoeren vooral gereformeerden als kwetsend. We naderen het Schild met rechts het nieuwe gemeentehuis van Holten-Rijssen en links de protestantse kerk. Boven de deur de spreuk: *Laat ons onze onderlinge bijeenkomsten niet nalaten* Hebr. X:25.a. ‘Herman en Karel klommen op een ladder en zetten met een verfkwas een Z voor onderlinge. Dat konden de notariszoontjes zich wel veroorloven.’

Hier speelt het zich allemaal af, ‘Het grote gebeuren’, het verhaal waardoor Belcampo door een deel van de Rijssense bevolking nog

steeds verguisd wordt. ‘De angst is vooral dat men bang is dat ánderen er aanstoot aan nemen,’ zegt Max. ‘Ik ben nog nooit iemand tegengekomen die tegen het verhaal is. Zoals de man van het vvv-kantoor. Hij is bang dat de middenstand zich van het vvv afkeert als hij zich niet tegen het verhaal uitspreekt. Nou ja. Belcampo provoceert natuurlijk wel enigszins. Overigens stond er in 2002, het honderdste geboortjaar van de schrijver, in het *Reformatorisch Dagblad* een mooi stuk over het verhaal, waarin gezegd wordt dat het getuigt van een grote interesse voor de Bijbel. Ik vind het verhaal niet oneerbiedig. Die mannen met die stijve hoedjes krijgen gelijk in het verhaal. Het speelt hier allemaal. In deze straten op deze plekken en hij heeft zichzelf erin geplaatst.’

Op het Schild staan drie roze marmeren zuilen, ‘tijdtafels’: een hoge en twee lagere, waarop met jaartallen de geschiedenis van Rijsen is weergegeven. Op een kleine zuil staat achter 1979: ‘Woordboek Nederlands-Twents van mr. K.D. Schönfeld Wichers’. Op een andere staat achter het jaartal 1936: ‘Belcampo (H.P. Schönfeld Wichers, 1902-1990) skrif zinne eerste fantasieverhaaln’. Zonder mees-tertittel, terwijl Belcampo ook jurist was (en arts). Waar het jaartal 1936 op gebaseerd is, is niet duidelijk. Herman schreef op de lagere school al verdienstelijke opstellen, debuteerde in 1923 met een verhaal in *Propria Cures* en gaf in 1934 in eigen beheer zijn eerste bundel *Verhalen van Belcampo* uit. We lopen om de kerk heen naar de bibliotheek. Daar moet het borstbeeld van Belcampo zich bevinden. Maar waar? Achter in de bibliotheek treffen we iemand aan. Als we vragen naar het beeld van Belcampo trekt de bibliotheekmedewerkster een la open. Ze pakt er een sleutel uit en leidt ons door een smalle gang naar een verga-derruimte. In de verste hoek van deze kamer staat het borstbeeld van Belcampo. ‘Als ik hier zit, voel ik zijn ogen in mijn rug prikken,’ zegt ze. “‘Het grote gebeuren’ is nog steeds taboe. Maar minder dan vroeger. De *surprise* wordt nog wel eens uitgeleend.’ Het betreft de (nu herdrukte) verhalenbundel met het gelijknamige verhaal dat in 2015 werd verfilmd door Mike van Diem met Jeroen van Koningsbrugge en Georgina Verbaan, die voor haar rol het Gouden Kalf voor beste actrice kreeg. De film is recent uitgezonden op televisie.

Het borstbeeld van Belcampo heeft een enorme zwerftocht achter de rug. In die zin past het beeld goed bij de schrijver. Harm Agteresch, komiek Harm oet Riesn en bewonderaar van Belcampo, liet in 2002 bij de honderdste geboortedag een beeld van de schrijver maken. Aan de hand van een foto maakte plaatsgenote Gerda van der Linde uit twee broden grove klei een buste. De plaatselijke bibliotheek leek de logische plek voor het beeld, ware het niet dat het bestuur van de bibliotheek daar anders over dacht. De televisie-uitzending van de animatiefilm *Het grote gebeuren*, die op oudejaarsdag 1975 door de VPRO werd uitgezonden, zit in het collectief geheugen van Rijssen. Men voelt zich bespot. Het lijkt erop dat de Rijssenaren Belcampo vooral kennen van de tv.

Eerst kreeg de buste een plaats in café het Parkgebouw, naast de tap. Vervolgens stond het enige tijd op de balie van de Rabobank in Bathmen bij Deventer, de plek van het fraaie doktershuis waar Herman een paar jaar huisarts was en dat gesloopt werd om plaats te maken voor een foeilelijk bankfiliaal. Na de sloop van het pand zette Agteresch het beeld bij hem thuis neer, in Rijssen. Na zijn dood, in 2011, werd op 21 juli 2012, op de honderdtiende geboortedag van Belcampo, de buste door zijn dochter Maartje Schönfeld Wichers en achterkleinzoon Rowan onthuld in de bibliotheek van Rijssen. Ruim tien jaar later, op 6 oktober 2023, is het beeld overgedragen aan het Rijssens Museum De Oosterhof. Daar staat het op een wandmeubel uit de nalatenschap van Karel Schönfeld Wichers, links het borstbeeld van Belcampo en rechts dat van Karel, met pet. ‘Karel van ’n notoares’, zoals hij in Rijssen wordt genoemd. Op de bovenste boekenplank staan de bundels van Belcampo en *De filosofie van het belcampisme*. Ernaast hangt een schilderij van Jan met de Panne (Jan Nijland, de stadsomroeper met slaghout en gong), in Belcampo’s verhaal ‘Het laatste getuigenis’ getransformeerd tot ‘Gait met de Panne’. Op de onderste plank staan de twee gebonden exemplaren van Karels woordenboeken *Nederlands-Twents* en *Twents-Nederlands*, evenals *Noar’t vuerspiejege aejlaand*, een verslag van zijn fietstocht in de jaren twintig naar de Etna op Sicilië. Ook zijn boek *Raejsbreewe oet de kuelekoare* (Reisbrieven uit de kampeerwagen) over zijn reizen door Europa is aanwezig.

Bustes Herman en Karel Schönfeld Wichers in het Rijssens Museum,
foto Nico Keuning

In tegenstelling tot Belcampo is Karel in Rijssen zeer geliefd. Om zijn Twents, om zijn werk als kandidaat-notaris en om zijn levenslange verblijf in Rijssen, als we de eerste jaren van zijn leven niet meerekenen. De broers zijn beiden in Naarden geboren en groeiden de eerste jaren op in Sappemeer. In Rijssen wordt Herman alleen geaccepteerd in gezelschap van Karel. Vandaar dat in het Rijssens Museum van september 2002 tot januari 2003 een tentoonstelling werd gehouden die gewijd was aan de *gebroeders* Karel en Herman Schönfeld Wichers. Er werd een literaire avond georganiseerd waar zowel aan het werk en de ideeën van Belcampo als aan de woordenboeken en reisverhalen van Karel, in het Twents, aandacht werd besteed.

Max belt een taxi. We zitten op een bankje op het pleintje tussen de moderne architectuur van de bibliotheek en het gemeentehuis. Recht tegenover ons staan een paar panden die nog stammen uit de jeugdijaren van de gebroeders Schönfeld Wichers. In de Kerkstraat komt de taxi aanrijden die ons naar het bos van Belcampo zal brengen. Na enige tijd slaat de taxi links af een onverharde weg op. ‘Dit noemde Herman “de poort”,’ zegt Max als we onder de bomen het bos in rijden. De buitenwereld is verdwenen. De taxi hobbelt over de zandweg dieper het bos in. ‘Hier is het,’ zegt Max. We stappen uit. Het motorgeluid sterft weg. Stilte. Een smal zijpad voert naar het huisje. Links, op een paar honderd meter, staan nog wat houten huisjes met oranje zinkplaten daken. ‘Daar woonde Karel.’ Vrijgezel en kluizeenaar. Daar werkte hij aan zijn woordenboeken, als hij niet op reis was.

Maartje Schönfeld Wichers zit op het smalle tegel terras voor het nieuwe huisje dat grenst aan een open plek waar in het midden een abeel staat. ‘Die plek is er altijd geweest,’ zegt ze. We drinken koffie, terwijl Maartje vertelt, over het bos: een landgoed van vijf hectare, dat oorspronkelijk uit vijftwintig hectare bestond, in de loop der jaren gekocht door de vader van Herman. Ze vertelt over haar vader Herman, over haar moeder Joke Westerduin, Amsterdam, Bathmen, Groningen, de scheiding, die een wig heeft gedreven in het gezin tussen Maartje en haar broers Jaap en Balthazar, die geen medewerking aan de biografie zullen verlenen, en over de moeizame relatie met Doite Schönfeld Wichers-Schukken, de tweede vrouw van Belcampo.

Na de dood van Belcampo erfden de kinderen het landgoed in Rijssen. Doite behield het huis in Groningen. De schilderijen en enkele voorwerpen werden onder leiding van een notaris in aanwezigheid van een advocaat van de kinderen en een van Doite in het huis aan het Schuitendiep in Groningen onder elkaar per loting verdeeld. ‘Het leek ons een aardig idee de werkkamer van Herman intact te laten en als museum open te stellen,’ zegt Max. Het plan bleek niet uitvoerbaar. Doite zag er niets in.

De herinneringen van Maartje en Max voeren mij het leven van Belcampo binnen, alsof het al zeker is dat ik de biograaf ben. Maar

ik ben hier om dat uit te vinden, of het mogelijk is. Maartje beheert de nalatenschap en het auteursrecht. Wat behelst de nalatenschap en zou zij mij die toevertrouwen? Er blijken veel brieven te zijn. Heel veel brieven. Als tbc-patiënt schreef Herman brieven aan zijn vrienden en aan zijn ouders. Ook later als student en als zwerver vanuit plaatsen in Frankrijk, Italië, de Balkan, Denemarken, Amerika en Mexico.

Vlak bij het huisje bevindt zich een mooie plek met heide waar een bankje is geïmproviseerd. Daar lopen we naartoe. In gedachten zie ik de piano staan als in 'De havelooze piano', het eerste verhaal dat Herman ondertekende met Belcampo. 'Midden op deze verlaten heidevlakte stond de havelooze piano. Haar toetsen zagen er uit als het gebit van een tachtigjarige opiumschuifster, afgezien nog van de zwarten; de wind speelde met haar ingewanden en geen glans kwam er meer van het schurftig vernis.' Hier en daar liggen afgebroken takken op de grond. 'Stormmuseum', noemde Herman dat. Het is een heldere dag. In de namiddag wordt het kouder. Ik kan me de ontberingen voorstellen. Het sobere leven in het vroegere houten huisje. Heel fijn dat het nu comfortabeler is. Er is een kachel. We zitten rond een lage tafel en eten wat crackers. De zwerftocht van Herman, begin jaren dertig, komt ter sprake. Maartje vertelt over een ontroerende brief van Herman aan zijn vader in Rijssen en de reactie van de vader in een liefdevolle brief aan Herman in Rome. Brieven die nog steeds ontroeren. En er zijn mooie brieven van zijn moeder. 'Zij kon heel beeldend schrijven,' zegt Maartje. Maar kan ik over die brieven beschikken? Ziet Maartje iets in een biografie van haar vader? Belcampo schermde zijn privéleven af, gaf zelden of nooit een interview en verwees journalisten of literatuurcritici altijd naar zijn verhalen. Daar stond alles in.

'Ik ben heel gek op mijn vader,' zegt Maartje. 'Dat was de meest fantastische man die ik mij maar kon voorstellen. Daar komt het ook door dat ik de spullen zo onder me hou. Dat vind ik eigenlijk niet goed.' Ze vindt dat de nalatenschap een nieuw leven verdient en naar buiten moet worden gebracht. Maar zodra ze zich over documenten buigt komt er zoveel gevoel in haar naar boven dat ze helemaal niet

meer kan nadenken. ‘Daarom geef ik het liever niet uit handen, want ik wil het steeds beter begrijpen.’

‘Herman vond het goed dat het naar het Literatuurmuseum zou gaan,’ zegt Max. ‘Dat moet ook gebeuren. Bij ons thuis is brandgevaar.’

‘Ik ben over de tachtig,’ zegt Maartje. ‘Ik kan het niet eeuwig bij me houden. Zo heb ik er nog niet eerder over gedacht.’

‘Het drukt wel op je,’ zegt Max. ‘En als je ouder wordt, drukt het nog veel meer op je. Ik zou het zelf wel een rustig idee vinden.’

We maken een afspraak voor een volgende ontmoeting op hun vaste woonadres in Amsterdam. Daar zal Maartje mij enkele weken later foto’s laten zien en dikke mappen met brieven, gesorteerd op jaar en geadresseerde. Ik krijg een map kopieën van brieven aan Arend Rutgers mee, de levenslange vriend van Herman. Er zullen nog vele bezoeken en gesprekken volgen, in Amsterdam en Rijssen. We hebben, na de eerste ontmoeting, beiden stilzwijgend besloten dat het leven en het nagelaten werk van Belcampo uitzonderlijk, intrigerend en omvangrijk genoeg zijn voor een biografie.

Het begint te schemeren. Ik bel een taxi. Gedrieën wachten we op het zandpad onder de bomen. Ik waan me ver weg, ergens in Rusland. Dat komt misschien ook door de lange winterjas van Maartje. Aan het eind van het bospad doemen de verlichte koplampen op van een auto. We nemen afscheid. Ik gooi mijn rugzak op de achterbank en ga ernaast zitten.

Het is een heldere avond. De weg naar het treinstation voert langs de Oude Begraafplaats, waar zich in het halfduister het graf van Belcampo bevindt, naast dat van zijn vader. Het is stil op het perron. Er is niemand. RYSSSEN staat er in strenge letters op een rechthoekig wit bord tegen de zijgevel van het stationsgebouw. Het avondblauw is hoog en diep. De puntaken van het donkere gebouw tekenen zich scherp af tegen een onwerkelijk licht, dat achter het stationsgebouw oprijst en steeds feller schijnt. De maan, vermoed ik. Maar hier, in Rijssen, weet je het nooit. Is dit de dag, deze twaalfde oktober? Er kan zomaar een vlammenend zwaard achter de gevel oprijzen. Ik word op-

geschrikt door de trein die stopt langs het perron en – deus ex machina – mij meeneemt: Holten, Deventer Colmschate, Deventer, Apeldoorn, Amersfoort, Hilversum, Amsterdam. ‘De stad van mijn wording’, zoals Belcampo deze stad van studie, vriendschap, schrijverschap en vaderschap noemde.

Deel I
Geen jongen meer

Familie Schönfeld Wichers (Herman links),
collectie Maartje Arian-Schönfeld Wichers

1 Tussen kerken en boerderijen

Dicht achter de oostelijke vestingwal van Naarden-Vesting, in de Gasthuisstraat, staat het huis van J.G. Schönfeld Wichers. De ramen aan de achterkant bieden uitzicht op de hoekige toren van de Grote Kerk, die op zo'n tweehonderd meter afstand boven de daken uitsteekt. De torenklok met goudkleurige wijzers geeft na middernacht 'half een ure' aan, als aan de voorkant van het huis, op de eerste verdieping, tegen de straat van glimmende kasseien, op 21 juli van het jaar 1902 Herman Pieter Schönfeld Wichers wordt geboren, het broertje van de één jaar oudere Karel.

Twee dagen later wandelt de vierendertigjarige vader, 'Candidaat Notaris' Jacob Gerhard (Jaap), naar het zeventiende-eeuwse stadhuis om aangifte te doen van de geboorte van zijn zoon Herman. In de fraaie geboorteakte zijn de specifieke gegevens met inkt in sierlijk handschrift ingevuld, zij het met een verkeerd huisnummer; de dienstdoende ambtenaar heeft als adres Gasthuisstraat 340 ingevuld in plaats van 370 (nu Turfpoortstraat 16).¹ Jaren later, in een brief voor de verjaardag van Herman, denkt zijn moeder Antje Vrijburg terug aan de dag van zijn geboorte: 'Misschien denk je er zelf niet eens aan, maar morgen is het 22 jaar geleden dat jij je entrée in de wereld maakte op de bovenvoorkamer van perceel no? in de Gasthuisstraat te Naarden. Ik hoop dat de geboorte van de kleine negenponder met zijn bierbrouwernekje iets is wat de wereld of 't kleine stipje daarvan waarop wij leven je meer vreugde dan verdriet zal geven, anders was 't beter dat 't niet gebeurd was.'² Het vraagteken in 'perceel no?' lijkt te verwijzen naar de verwarring rond het huisnummer. Hoe het ook zij, met de registratie in de geboorteakte maakt Herman officieel deel uit van de 5,2 miljoen Nederlanders.

Hij heeft maar zo kort in de vestingstad gewoond dat hij er geen

Turfpootstraat 16 (midden), Naarden-Vesting, foto Nico Keuning

enkele herinnering aan zal bewaren. Wat hij later als kersverse student medicijnen aan de Gemeente Universiteit van Amsterdam over Naarden-Vesting schrijft, heeft hij van zijn moeder gehoord, die er beeldend over kan vertellen. Met angst en beven rijdt ze met Herman in de kinderwagen de ‘Bussumsche Poort’ [Amsterdamse Poort, NK] uit naar het beeld van Comenius, de beroemde Tsjechische hervormer, theoloog, filosoof en pedagoog Jan Amos Komenský, die ‘in mijn geboortestad een heerlijk asyl’ gevonden had, aldus ‘H.P. Schönfeld Wichers’ in 1921 in de ‘Levensbeschrijving’ voor het Amsterdams Studenten Dispuutgezelschap P.A.L.L.A.S. De poort is niet alleen angstaanjagend omdat het een ‘lang donker krom ding’ was, het gevaar kwam van de Gooise stoomtram die er midden door reed en ‘gewoonlijk niet erg scrupuleus is in het vermijden van mensch en dier’.³ Niet voor niets sprak men van de Gooise moordenaar. Het ‘euvel’, zoals Herman de poort noemt, is later ‘afgebroken’. Dat gebeurde in 1915.⁴

In een studentikoze stijl toont Herman zijn belangstelling voor geschiedenis in de ‘amusementse bloedbaden’ in Naarden aangericht

door Alva's broer, 'wat ten huidigen dage nog op is te maken uit een oude gedenksteen in de kerk, die het feit illustreert en vermeldt'. Het grootste bloedbad in die tijd vond plaats schuin tegenover zijn geboortehuis in de straat die rond 1920 van naam en nummer is veranderd in Turfpoortstraat 16. Aan de overkant dus bevindt zich Het Spaanse Huis. Een van de drie gevelstenen verwijst naar de moord in 1572 van zo'n achthonderd inwoners van Naarden. Nadat zij door gewapende Spaanse soldaten het toenmalige stadhuis waren binnengedreven, werd het pand in brand gestoken.⁵

Deze gruweldaad laat student Herman onvermeld. In zijn 'Levensbericht' is hij in de volgende alinea al op weg naar Groningen. Een maand na zijn geboorte, schrijft hij. In werkelijkheid vertrekt het gezin op 29 april 1903, negen maanden na de geboorte van Herman, naar Veendam, de geboorteplaats van de vader in de provincie Groningen.

Het gaat Herman in zijn stukje vooral om grappige voorvallen, bijvoorbeeld dat met zijn broer Karel Diederik (22 mei 1901) in Sappemeer: 'Wij woonden naast een bakker,' schrijft Herman, 'wiens zoon in een bakkerskar het brood rondbracht en ons van tijd tot tijd verplichtte door mijn broer en mij op het deksel van bovengenoemde kar te zetten en met ons door een wijk voort te rijden.' Als hij vier jaar is verkast het gezin naar Rijssen: 'Mijn jaren in Sappemeer waren vier waarna we schielijk naar Rijssen zijn getrokken.' Schielijk, alsof er haast bij is, alsof het gezin iets wil ontvluchten en zo snel mogelijk naar een andere plaats moet vertrekken. Waarom moest de kandidaat-notaris überhaupt uit Naarden vertrekken?

Volgens Maartje Arian-Schönfeld Wichers was er 'iets met een vrouw met wie de vader een liefdesrelatie had'.⁶ Om het huwelijk te redden, zo lijkt het, is de vader met het gezin naar zijn geboortestreek teruggekeerd. Uit het oog, uit het hart. De ware toedracht is in nevelen gehuld. Herman zegt er in zijn introductie voor het studentencorps niets over. Het gaat immers om hem, niet om familieperikelen. Hij houdt er sowieso niet van particuliere zaken in de openbaarheid te brengen.

Op 30 oktober 1906 hebben Jacob Gerhard Schönfeld Wichers (1868-1937) en Antje Vrijburg (1868-1940) zich met hun twee zonen Karel en Herman in Rijssen gevestigd.⁷ Een verhuizing die voor Herman bepalend zal zijn. Niet alleen voor zijn levensstijl, maar zeker ook voor zijn schrijverschap. Vanaf 16 november staat het gezin ingeschreven op het adres Enterstraat 348. In het document van de burgerlijke stand staat achter de naam van zowel de vader als de moeder onder het kopje Kerkgenootschap 'NH', Nederlands-hervormd. In dezelfde kolom achter de namen van de jongens is 'Geen' vermeld.

Rijssen, daar begint het werkelijke levensverhaal van Herman, in het 'jutestadje' met stadsrechten sinds 1243. Vanaf het treinstation trekt 's morgens vroeg tegen het decor van fabrieksschoorstenen een stroom arbeiders naar de steenfabrieken en de spinnerijen en weverijen van de Jute-spinnerij & Weverij Ter Horst & Co. Het stadje telt zo'n zeventuizend inwoners, heeft zeven kerken, die elk een ander (afgescheiden) geloof vertegenwoordigen. Bijna de helft van de Rijssenaren is gereformeerd, zo'n veertig procent Nederlands-hervormd en een heel klein deel is katholiek. De joodse gemeenschap bestaat uit iets meer dan honderd personen.

Door de beperkte ruimte binnen de stadswallen bouwde men de boerderijen met de achterkant naar de onverharde straat, men woonde voor. Nog in de jaren dertig liggen hopen mest achter de huizen in de Haarstraat, Bouwstraat en Walstraat. Vandaar de naam 'het stadje met de mesthopen'. Rijssen wordt aangeduid als 'de mesthoop van Twente'.⁸ In de loop der jaren verandert de situatie door politieverordeningen en het verdwijnen van boerderijen uit de binnenstad.

Op nummer 18-19 aan het eind van de Wierdensestraat tegen het dorpsplein het Schild bevindt zich vanaf 1910 het ouderlijk huis (de huidige Grotestraat 7A en 7B met originele dakkapel), waarin tevens het notariskantoor is gevestigd.⁹ Vader is de nieuwe notaris van Rijssen. Hij maakt zich al snel geliefd onder de Rijssenaren, aldus Herman: 'Toen wij in Rijssen kwamen was hij [de notarispraktijk] grotendeels verlopen en wel door het opvliegende temperament van de voorganger. Ik herinner mij nog dat mijn moeder met een zeker afgrijzen ons op het behangsel van het kantoor de inktsputters aan-

Ouderlijk huis, Grotestraat rond 1910, collectie Rijssens Museum

wees, ontstaan doordat de vorige notaris, in plotselinge woede jegens een cliënt ontstoken, hem de volle inktpot naar het hoofd had gesmeten. Nou, dat is niets voor die gemoedelijke Twentenaren. Dan gaan ze er gauw vandoor. “Doar muj neet hen.”¹⁰ De vader van Herman heeft een heel ander karakter. Toen tijdens de verkoop van een stuk grond door een man van lagere stand niemand borg voor hem wilde staan, zei de kersverse notaris: ‘Als niemand het wil, dan zal ik je borg zijn want je hebt een goed gezicht.’ Dat is wel iets anders dan gooien met een inktpot.

Als zoon van een ‘welgesteld ouderpaar’, zoals Herman zijn milieu kenschetst, groeit hij in Rijssen op in een landelijke omgeving tussen kerken en boerderijen, tussen dialect sprekende godvruchtige Rijssenaren die op zondag in het zwart door de straten lopen op

Herman (links) en Karel in matrozenpak,
collectie Maartje Arian-Schönfeld Wichers

weg naar de kerk. Het stadje zal later regelmatig in zijn literaire werk terugkeren en daardoor landelijke bekendheid krijgen.

De vader van Herman onderscheidt zich in Rijssen behalve als notaris als een opmerkelijk actieve en sportieve man. Hij heeft een fiets ‘met zeilaccommodatie, zie hem nóg met dat gevaarte door de straat pezen’, schrijft Herman in *De eerste Nederlandse tijfje* (1983).¹¹ Vader rijdt bovendien op een motor, ‘een stoomfiets’, rond. Hij is ook een verwoed schaatser en als voorzitter van de ijsvereniging organiseert hij ijsfeesten. ‘Heel Rijssen stroomde er naartoe.’ Als er op het festivalterrein een op hol geslagen paard ‘met achter zich een donderende boerenwagen waarop een gillende moeder met kinderen’ komt aanstormen, springt vader Jaap ervoor, grijpt het hoofdstel van het

paard, laat zich een eind meesleuren en brengt de zaak tot stilstand.

De uitzonderlijkheid van zo'n vader, die tevens voorzitter is van de Liberale Unie, nota bene op het platteland van het conservatieve Rijssen, heeft Herman zeker beïnvloed. 'Het met humor beschouwen van het godsdienstig fanatisme heeft de zoon wellicht van hem,' schrijft jeugdvriend Gerben Colmjon op oudere leeftijd in *De Nieuwe Stem*. 'Overigens aardde hij veel meer naar zijn moeder, een zeer intelligente Friese vrouw, zeer geestig, maar daarbij vaak scherp kritisch of satiriek, doordat ze in haar huwelijk was teleurgesteld.'¹²

De vader van Herman is meer dan notaris. Voor Herman is hij een voorbeeld van bravoure, avontuur en lol. Die hele manier van doen, zo niet-burgerlijk, het bijvlagen jongensachtig genieten werkt sterk op Herman en Karel in. De inrichting van het ouderlijk huis geeft een goed beeld van de twee kanten van het leven: de voorkamer is notariskantoor en de achterkamer is een opslagplaats van gereedschap, onderdelen en bouwmaterialen. De chaos van een klusser, doener, bouwer. Die tweedeling zit er bij de jongens stevig ingebakken en zal bepalen hoe zij hun tijd zullen besteden aan leven (vrijheid en belangstelling) en werk (plicht en inkomen).

Jaap Schönfeld Wichers heeft een bescheiden notarispraktijk, omdat hij minder om geld geeft dan om vrije tijd, een levensstijl die de jongens zullen overnemen. Het verschil is dat de vader altijd over een goed inkomen heeft beschikt. 'Ik kan mij niet herinneren dat er in ons gezin ooit over geld is gepraat,' schrijft Herman in *de Tiftie*. Zijn vader zal hem tijdens zijn studiejaren als vanzelfsprekend financieel blijven steunen, ook na de scheiding van zijn vrouw Antje.¹³ De verhuizing heeft de breuk tussen de ouders niet kunnen helen, zoals we nog zullen zien. Ondanks de kleine praktijk en twee studerende zonen houdt de vader genoeg geld over om stukje bij beetje grond te kopen tot er op het Rijssenseveld een landgoed is ontstaan van vijftwintig hectare grond met veel bos en heide, waar hij een huisje heeft gebouwd om zich nu en dan in terug te trekken.

De vader is graag met zijn handen bezig. Zijn handigheid levert Karel en Herman veel plezier op. Als de jongens nog klein zijn knutselt vader een draaimolen voor hen in elkaar: 'Twee planken kruis-

Herman (rechts) en Karel op de boot, collectie Rijssens Museum

wijs met aan elk eind een zitplaats, aan een spil draaiend in een groot, rechtop staand vat. De herinnering is vaag, dus toen was ik nog klein.’

Er is een foto uit die tijd van de twee broertjes. In de achtertuin spelen ze op een door hun vader getimmerde boot: een paal als mast, waaraan diagonaal een touw is gespannen dat het beeld oproept van een zeil. Karel staat op klompen naast de mast en Herman ligt op de voorplecht. Van enige lol is op de foto niets te zien. De jongens kijken enigszins verbaasd en verweesd in de lens, alsof ze dan al portretschuw zijn, niet gezien willen worden.

Vader ontwerpt een halve speeltuin: een wipwap, een schommel, gymnastiekwerktuigen, ringen, een rekstok en een klimpaal. Er staan verschillende soorten bomen waar ze in klimmen om zich hoog in de kruin op de wind heen en weer te laten wiegen. In de zogenaamde ‘slingerperioden’ zwieren ze op een schommel, met staaldraden bevestigd aan een hoge tak, door het luchtruim tot aan de schuttingrand en terug. ‘Wij hadden er meerdere,’ vertelt Herman in *De eerste Nederlandse tiftie*, ‘ook twee naast elkaar. Daarmee kon je samen precies tegelijk een toer doen op vier manieren, alle genoemd naar een schoolmeisje dat onze kinderlijke fantasie gaande maakte; “losse Lena”, vrij van elkaar, “wijde Lena”, elkaar de hand reikend, “lieve

Lena”, gearmd en “lekkere Lena”, met de armen stijf om elkaar heen tot een kluit.’

Tijdens de verbouwing van het pand van de overbuurman wordt het gele zand onder het huis met kruiwagens naar de achtertuin van Schönfeld Wichers gereden. De zandbelt is jaren als speelberg blijven liggen. Als de jongens groter zijn bouwt de vader van sloopmateriaal van een van de jutefabrieken van Ter Horst & Co. een zweefmolen. Herman en Karel en hun vriendjes leven zich uit in deze avontuurlijke speelplaats en daarbuiten. Op het dak, staand op de schoorsteen, spelen ze ‘bliksemafleidertje’. Vrijbuiters zijn het, bepaald niet conformistisch opgevoed, ondanks het serieuze beroep van de vader. De zorgen van de ouders over de studie en de toekomst van hun jongens zullen zich pas later aandienen.